

SZKOLNICTWO I DZIAŁALNOŚĆ EDUKACYJNA

W okresie międzywojennym Kościół prawosławny w Polsce posiadał Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego¹, które z racji wyjątkowej naukowej i dydaktycznej pozycji odgrywało szczególną rolę w świecie prawosławnym, dwa Seminarium Duchowne – w Krzemieńcu i Wilnie – i ponadto Państwowe Prawosławne Liceum Teologiczne w Warszawie. Należałoby w tym miejscu wspomnieć jeszcze o innych instytucjach pedagogicznych funkcjonujących przy klasztorach i pozostających pod opieką Kościoła². Wszystkie zostały omówione we wcześniej ogłoszonych referatach.

Wybuch wojny i sytuacja, która zaistniała po wrześniu 1939 r. uniemożliwiły dalsze funkcjonowanie dotychczas istniejących szkół teologicznych. Dzięki staraniom ówczesnych władz kościelnych w okresie okupacji funkcjonowały seminarium w Warszawie (1942-1944) i w Chełmie (1943-1944)³.

Po zakończeniu działań wojennych, w nowej sytuacji politycznej, zwierzchnik Kościoła metropolita Dionizy, który w okresie międzywo-

¹ O Studium Teologii Prawosławnej UW zobacz: M. Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939*, Warszawa, ChAT, 1992; H. Paprocki, *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (1925-1939)*, WPAKP, 4/1973, s. 62-68.

² Męskie i żeńskie „Duchowne uczyliście” w Dermaniu na Wołyniu (zob. A. Switcz, *Prawosławna Cerkow w Pol'sze i jejo awtokiefalija*, [w:] *Prawosławna Cerkow na Ukrainie i w Pol'sze w XX stolicetii 1917-1950*, Moskwa, 1997, s. 202), szkoły dla dyrygentów chórów cerkiewnych w klasztorach w Jabłecznej i Krzemieńcu oraz szkołę teologiczną dla mnichów w Ławrze Poczajowskiej, (zob. M. Lenczewski, *dz. cyt.*, s. 69) i internat dla młodzieży prawosławnej (zob. A. Switcz, *dz. cyt.*, s. 204, 253).

³ Zob. J. Sziling, *Przyczynek do utworzenia prawosławnych seminariów duchownych w Generalnym Gubernatorstwie*, [w:] *Historia i współczesność*, praca zbiorowa, Warszawa, 1987, s. 257-263.

jennym bardzo wiele uczynił w dziedzinie edukacji kościelnej, już w 1945 r. podjął starania o reaktywowanie szkoły teologicznej. W dniu 25 listopada 1945 r. skierowana została prośba – memoriał – do Ministra Administracji Publicznej, Ministra Oświaty i Rektora Uniwersytetu Warszawskiego o wznowienie działalności Studium. Jednak prośba ta, jak i wiele następnych kierowanych zarówno do różnych ministerstw jak i do samego premiera, nie zostały uwzględnione przez ówczesne władze, nawet jeżeli były pozytywnie opiniowane przez niektóre ministerstwa.⁴ Metropolita dążył do utworzenia wyższej szkoły teologicznej, mając najprawdopodobniej na uwadze wymogi stawione kandydatom na duchownych przez władze sanacyjne, ale nie znalazł zrozumienia i przychylności u przedstawicieli władz rządowych. W tej sytuacji metropolita Dionizy z dniem 1 stycznia 1948 r. powołał „Prywatne Studium Teologii Prawosławnej przy Katedrze Metropolitalnej w Warszawie”. Studium to praktycznie nigdy nie rozpoczęło działalności w związku z osadzeniem metropolity Dionizego w areszcie domowym (25. II. 1948 r.) a następnie odsunięciem go od zarządzania Kościołem (17. IV. 1948 r.)⁵ i internowaniem w Sosnowcu. Profesor Kazimierz Urban uważa, że decyzja o utworzeniu prywatnego studium była jedną z bezpośrednich przyczyn usunięcia metropolity Dionizego ze stanowiska.⁶

Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie.

Starania metropolity Dionizego o utworzenie szkoły teologicznej kontynuował następnie arcybiskup Tymoteusz, który po odsunięciu metropolity Dionizego został przewodniczącym Tymczasowego Kolegium, które zarządzało Kościołem prawosławnym. Jednak i jego starania przez długi okres były bezowocne. Dopiero w 1950 r. zakończyły się sukcesem. Arcybiskup Tymoteusz nie mogąc uzyskać zgody i traktując to, jako zjawisko hamujące rozwój Kościoła, w trosce o normalizację życia kościelnego, podjął decyzję o utworzeniu trzyletniego Prawosławnego Liceum Teologicznego. O swojej decyzji w dniu 23 października 1950r.

⁴ Zob. K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków, ZW NOMOS, s. 193-194.

⁵ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 17. kwietnia 1948 MP nr 38 z dn. 18.04.1948 poz. 154.

⁶ Zob. K. Urban, *dz. cyt.*, s. 194.

poinformował Ministra Oświaty.⁷ Jednak mimo tej deklaratywnej formy w 1950 r. nie utworzono wspomnianego w liście liceum. W dniu 7. III. 1951 r. pismem Nr 41, podpisanym przez wicedyrektora Romana Darczewskiego, Urząd ds. Wyznań przyjął decyzję do wiadomości i wyraził „zgodę na rozpoczęcie nauki w Prawosławnym Liceum Teologicznym w Warszawie z dniem 20. III. 1951 r.”.⁸

I tak w dniu 20 marca 1951 r. rozpoczęło pracę trzyletnie Prawosławne Liceum Teologiczne w Warszawie w budynku przy ul. Paryskiej 27, którego pierwszym rektorem został ks. mitrat mgr Aleksander Kalinowicz.⁹ Wśród wykładowców byli abp Tymoteusz, ks. A. Kalinowicz, Aleksander Łapiński, Jan Gołubowski, Paweł Woskresieński – pracownicy i absolwenci Studium Teologii Prawosławnej UW. Program nauczania oprócz przedmiotów teologicznych i lektoratów języków, przewidywał również przedmioty z zakresu nauk społecznych takich jak prawodawstwo polskie, nauka o Polsce i świecie współczesnym itp.

1 września 1951 r. nowo wybrany metropolita Warszawski i całej Polski Makary (Oksijuk) zmienił status szkoły przekształcając ją w Prawosławne Seminarium Duchowne¹⁰ i wydłużając cykl nauczania do 4 lat. Dnia 1.X.1951 roku metropolita Makary na stanowisko rektora powołał ks. prot. Serafina Żeleźniakowicza.

Pierwsze lata istnienia szkoły to próby poszukiwań, kształtowania i realizowania różnych sposobów podnoszenia poziomu nauczania. Wynikało to zarówno z nowej sytuacji politycznej jak i z faktu, że straty Kościoła po II wojnie światowej w sposób znaczący zubożyły kadry na-

⁷ Fragmenty pisma arcybiskupa Tymoteusza o sygnaturze V/203/50 podaje K. Urban, *dz. cyt.*, s. 195. W piśmie tym czytamy między innymi „... w trosce o dobro, normalizację życia kościelnego i dalszy rozwój Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego otwieram w bieżącym 1950/51 roku szkolnym Prawosławne Liceum Teologiczne, które będzie mieścić się w Warszawie przy ul. Paryskiej 27.

⁸ Odpis pisma sporządzony przez ks. Serafina Żeleźniakowicza znajduje się w archiwum Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie.

⁹ Krótkie notki biograficzne wszystkich rektorów Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie i Wyższego Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z siedzibą w Jablecznej zobacz w: *Prawosławne Seminarium Duchowne. 50 lat*, Warszawa-Białystok, 2001, s. 19-22.

¹⁰ O Prawosławnym Seminarium Duchownym zob.: R. Kozłowski, *Srebrny jubileusz Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie (1951-1976)*, WPAKP 3-4/1976, s. 60-102; *Prawosławne Seminarium Duchowne. 50 lat*, Warszawa-Białystok, 2001.

ukowo-dydaktyczne. Równocześnie, w tym okresie, dążono do poprawy warunków socjalno-bytowych i lokalowych. Budynek w którym znajdowało się Seminarium oraz Internat był jednopiętrowy i nie mógł należycie pełnić swojej funkcji. Brak środków finansowych oraz jakiegokolwiek pomocy ze strony władz państwowych uniemożliwiały w początkowym okresie istnienia szkoły, poprawę trudnej sytuacji Seminarium.

W 1954 r. Seminarium opuścili pierwsi absolwenci, których było 15-tu. W sytuacji, gdy brakowało duchowieństwa i kadr, gdy wiele parafii było pozbawionych posługi duszpasterskiej, wydarzenie to stało się bardzo ważnym w życiu całego Kościoła Prawosławnego w Polsce. Stwarzało ono perspektywę prowadzenia bardziej stabilnej polityki kadrowej i lepszego zaspokajania potrzeb religijnych wiernych Kościoła prawosławnego. Jednak władze Kościoła miały świadomość tego, że kształcenie teologiczne w Seminarium odbywało się na poziomie szkoły średniej i dlatego podjęto starania o umożliwienie absolwentom Seminarium kształcenia na poziomie wyższym.

W 1957 r. została utworzona Sekcja Prawosławna w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Zajęcia dydaktyczne dla prawosławnych studentów Akademii, w początkowym okresie odbywały się w gmachu seminarium. Sytuacja ta trwała do czasu, gdy Akademia w roku 1968 r. otrzymała nowy gmach przy ul. Miodowej 21 w Warszawie.¹¹

Od 1958 r. uczniowie Seminarium podejmują również naukę, w godzinach popołudniowych, w Liceum Ogólnokształcącego dla Pracujących nr 5 (na Mokotowie), aby jego absolwenci mogli następnie podjąć studia w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. W owym czasie bowiem Seminarium nie mogło nawet starać się o status szkoły publicznej. Wraz z zaistnieniem takiej możliwości pojawiła się konieczność reorganizacji procesu nauczania w Seminarium. Aby stworzyć alumnom Seminarium możliwość pobierania nauki w liceum, zmniejszono ilość godzin z przedmiotów seminaryjnych. W 1960 r. opracowano nowy statut szkoły i regulamin Internatu Metropolitalnego. Pod koniec lat 60-tych rozpoczęto intensywne starania o uruchomienie filii Liceum Ogólnokształcącego przy Seminarium.

¹¹ W związku z tym, że historia i współczesność Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej będzie przedstawiona w następnym referacie, pominąłem te zagadnienia w swoim wystąpieniu.

W 1970 r., w związku ze zmianą zwierzchnika Kościoła, nastąpiły również zmiany organizacyjne i personalne w Seminarium. W sierpniu tego roku dotychczasowy rektor Seminarium ks. mitrat dr Serafin Żeleźniakowicz przeszedł do innej pracy w Kościele. Na jego miejsce z dniem 21 września mianowany został ks. protoprezbiter Wiaczesław Rafalski. Z początkiem nowego roku szkolnego 1970/71 wydłużono czas nauki w Seminarium do lat 6-ciu. W tym też roku (1 września), po wielu staraniach, w Seminarium powstała filia Liceum Ogólnokształcącego dla Pracujących.

W 1974 roku decyzją metropolity Bazylego ostatnie klasy teologiczne Seminarium (V i VI) przeniesiono do klasztoru męskiego św. Onufrego w Jabłecznej. Powodem przeniesienia tych klas była z jednej strony niespotykana w historii liczba alumnów, z drugiej zaś chęć stworzenia lepszych warunków dla przygotowania do pracy duszpasterskiej poprzez uczestniczenie w praktykach klasztornych. Rektorem Wyższego Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z siedzibą w Jabłecznej został mianowany ks. archimandryta dr Sawa (Hrycuniak)¹².

W dniu 1 grudnia 1974 roku w związku ze śmiercią dotychczasowego rektora Seminarium, ks. protoprezbitra W. Rafalskiego (+ 17. 09. 1974 r.), nowym rektorem mianowany został ks. prot. Rościśław Kozłowski.

W 1977 r. na stanowisko rektora Seminarium w Warszawie został powołany ks. prot. Jan Sezonow, który pełnił tę funkcję do dnia 1 lipca 1987 r.

15 sierpnia 1987 r. metropolita Bazyli (Doroszkiewicz) powołał na stanowisko rektora Seminarium ks. Jerzego Tofiluka.

W 1991 r., w związku ze zmianami politycznymi w naszym kraju, władze Ministerstwa Edukacji Narodowej podjęły decyzję o likwidacji Filii Liceum Ogólnokształcącego przy Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie. Decyzja ta wymusiła na władzach Kościoła i Seminarium poszukiwanie innych, niż dotychczasowe, rozwiązań. Biskup Jeremiasz i rektor Seminarium przedłożyli Świętemu Soborowi Biskupów projekty reformy Seminarium. Ostatecznie postanowiono przekształcić Seminarium ze szkoły średniej w wyższą szkołę zawodową i od września 1992 r.

¹² Rektorzy Wyższego Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z siedzibą w Jabłecznej w latach 1974-1992: ks. archimandryta dr Sawa (Hrycuniak) (1974-1981), ks. mitrat Jan Sezonow (1982-1984), ks. mitrat Bazyli Roszczenko (1984-1989), biskup Abel (Popławski) (198-1990), ks. ihumen Warsonofiusz (Doroszkiewicz) (1990-1991), biskup Abel (Popławski) (1991-1992).

do Seminarium zaczęto przyjmować kandydatów posiadających świadectwo dojrzałości. W wyniku reorganizacji skrócono cykl nauczania w Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie z sześciu do trzech lat. W tym też roku Św. Sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego podjął decyzję o likwidacji Wyższego Seminarium Duchownego w Warszawie z siedzibą w Jabłecznej.

Problem szkolnictwa kościelnego stał się też przedmiotem prac jednej z Komisji tematycznej „Szkolnictwo cerkiewno-teologiczne” powołanej w dniu 19 czerwca 1992 przez Sobór Biskupów w związku z planami zwołania Soboru Lokalnego.¹³ Komisja ta opracowała dokument o najważniejszych problemach związanych z edukacją w Kościele prawosławnym i zawarła w nim pewne propozycje dotyczące systemu edukacji kościelnej.¹⁴

¹³ Do Komisji Szkolnictwa cerkiewno-teologicznego zostali powołani: ks. Jerzy Tofiluk – jako przewodniczący, oraz członkowie ks. arcybiskup Atanazy Semeniuk, ks. młt. Leoncjusz Tofiluk, ks. prot. Jerzy Mackiewicz, ks. prot. Jan Jaroszuk, prof. Marian Benda, dr Jan Zieniuk, mgr Włodzimierz Wołoskiuk, mgr Jan Prokopiuk.

¹⁴ Fragmenty dokument Komisji przedsoborowej:

„Komisja przedkłada Soborowi Lokalnemu Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego poniższe opracowanie traktujące o najważniejszych problemach związanych z systemem edukacji w naszym Kościele. W przyszłym systemie edukacyjnym należy zapewnić możliwość doksztalcenia kadr, co pozwoli na aktualizację wiedzy w obszarze katechezy i poszczególnych dziedzin teologii. Za niezbędne Komisja uważa powiązanie systemu edukacyjnego naszego Kościoła z systemami kształcenia w innych Kościołach prawosławnych i zapewnienie stałych kontaktów naszych szkół teologicznych z innymi szkołami teologicznymi.

I. Chrześcijańska Akademia Teologiczna, będąca wyższą uczelnią państwową, posiada Sekcję teologii prawosławnej i Ekumeniczny Instytut Katechetyczno-Pedagogiczny. [...] W trosce o przyszłe kadry naszego Kościoła, należy się zatroszczyć o zachowanie ciągłości w systemie kształcenia tj. większą integrację z równoczesnym wyraźnym rozróżnieniem programów nauczania w Seminarium i Ch. A. T. [...].

II. Seminarium Duchowne, jako szkoła teologiczna, powinno zajmować się przede wszystkim przygotowaniem duszpasterzy i teologów, aby mogli oni prowadzić ovczarnię Chrystusową. To przygotowanie nie może polegać na daniu minimum wiedzy teologicznej, czy też jakiejś specjalizacji; Seminarium powinno ukształtować teologicznie przyszłych duszpasterzy i teologów, powinno przygotować do dawania świadectwa o żywym Bogu, powinno przygotować do zadań pastoralnych i nauczania religii. Teologia w Seminarium musi być wewnętrznie powiązana z pobożnością, nauka z modlitwą, wiedza teologiczna z chrześcijańskim życiem. Nauka Chrystusa powinna być urzeczywistniana w życiu każdego alumna i pracownika Seminarium – jest to warunek konieczny, wewnętrznie wynikający z pojęcia szkoły teologicznej. [...].

W maju 1998 r. Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie, zgodnie z nowelizacją ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, otrzymało prawo nadawania tytułu licencjata teologii prawosławnej.

Program nauczania, który zmieniał się i kształtował przez wszystkie lata istnienia szkoły jest wyrazem troski hierarchii kościelnej, z jednej

W trosce o rozwój Seminarium, stałe podnoszenie poziomu nauczania należy stworzyć możliwe warunki ..., aby w Seminarium mogli być zatrudniani najlepsi wykładowcy i wychowawcy. [...].

Członkowie Komisji uważają, że nauka w Seminarium Duchownym powinna trwać trzy lata i do Seminarium powinni być przyjmowani kandydaci posiadający świadectwo dojrzałości.

III. Szkoła Ikonograficzna. [...] W ogólnym procesie podnoszenia świadomości religijnej wiernych naszego Kościoła, nie wolno pominąć ikony. Zarówno wśród duchowieństwa, jak i wiernych, należy kształtować świadomość znaczenia i kanonu ikony. Bardzo pomocnym w tym, byłoby oficjalne stanowisko Świętego Soboru Biskupów. Wykonywanie polichromii cerkwi i pisanie ikon powinno odbywać się przy akceptacji, i pod nadzorem Biskupa stojącego na straży czystości i tradycji wiary ukształtowanej przez Sobory Powszechne i Tradycję Świętą.

W ostatnich czasach daje się zauważyć zmianę świadomości wiernych w pojmowaniu ikony. Dowodem tego jest duże zainteresowanie Szkołą Ikonograficzną w Bielsku Podlaskim. Szkoła ta, istniejąca od dziesięciu lat i od jednego roku posiadająca osobowość prawną, nie może pozostać szkołą parafialną, powinna nabrać ona znaczenia ogólnokościelnego.

Zadaniem szkoły jest nie tylko pisanie ikon, ale również wykształcenie specjalistów, którzy w przyszłości będą mogli zapewnić zachowanie tradycji ikonograficznej w Kościele. Dlatego bardzo ważnym jest stworzenie warunków materialnych i lokalowych, aby szkoła mogła spełniać swoje zadania i służyć Kościołowi. [...].

Komisja uważa, że w przyszłości szkoła ikonograficzna powinna mieścić się w klasztorze, jako centrum życia duchowego.

IV. Szkoła śpiewu cerkiewnego. [...] Nawiązując do historii Prawosławia na ziemiach Polski, Komisja uważa za konieczne powołanie Szkoły śpiewu cerkiewnego przy Prawosławnym Seminarium Duchownym. Cykl nauczania powinien trwać minimum dwa lata i obejmować nie tylko kształcenie w zakresie muzyki i dyrygentury, ale również dawać przygotowanie teologiczne i pedagogiczne umożliwiające prowadzenie katechezy. W przyszłości szkołę tę należy umieścić w jednym z klasztorów.

V. Komisja uznaje za celowe reaktywowanie przy Kancelarii Świętego Soboru Biskupów, Komisji do spraw kształcenia i wychowania kadr. Komisja taka mogłaby się przyczynić do stałego doskonalenia systemu kształcenia w naszym Kościele. Zadaniem Komisji byłoby opracowywanie programów nauczania dla poszczególnych szkół istniejących w naszym Kościele. Komisja mogłaby być również ciałem doradczym Świętego Soboru Biskupów i czynnikiem opiniotwórczym w całym Kościele.

W skład Komisji powinni wchodzić rektorzy i dyrektorzy wszystkich szkół istniejących w Kościele oraz inne osoby wyznaczone przez Sobór Biskupów. [...].

strony, o zachowanie wierności Tradycji, a z drugiej, o danie alumnom instrumentów do dialogu ze światem i z tym, co niesie ten współczesny świat. Ostatnie lata, to ciągle wzbogacanie programu nauczania Seminarium o przedmioty akademickie, mające dać alumnom gruntowne i kompleksowe przygotowanie do pracy duszpasterskiej. Poprzez wprowadzenie przedmiotów pedagogicznych (psychologia, pedagogika ogólna oraz dydaktyka, metodyka nauczania religii a także logika oraz metodologia pracy naukowej) Seminarium stara się ukształtować przyszłego pasterza jako światłego pedagoga, zdolnego do trudnej posługi katechety i nauczyciela.¹⁵

W Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie aktualnie naucza 4 profesorów, 12 osób z tytułem doktorem i 10 z wyższym wykształceniem. Trzynastu nauczycieli to osoby duchowne.

Chrześcijańska Akademia Teologiczna – Sekcja Teologii Prawosławnej.

Geneza Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej wiąże się z polityką państwa komunistycznego wobec Kościołów chrześcijańskich, a w sposób paradoksalny – z polityką wobec Kościoła rzymskokatolickiego.¹⁶ Wraz z wznowieniem działalności Uniwersytetu Warszawskiego, udało się wznović również działalność Wydziału Teologii Ewangelicznej. Zamyśl wznowienia pracy Studium Teologii Prawosławnej, który

¹⁵ Obecny program nauczania wpisany jest w sześć semestrów nauki w Seminarium i wygląda następująco: Pismo Święte Starego Testamentu – 6 semestrów; Pismo Święte Nowego Testamentu – 6 semestrów; Wstęp do teologii – 2 semestry; Historia Kościoła – 6 semestrów; Katechizm – 2 semestry; Teologia Dogmatyczna – 4 semestry; Duchowość – 2 semestry; Teologia Zasadnicza – 4 semestry; Teologia Pastorska – 4 semestry; Teologia Moralna – 4 semestry; Patrologia – 6 semestrów; Teologia Porównawcza – 4 semestry; Liturgia – 4 semestry; Ustaw Cerkiewny – 6 semestrów; Homiletyka – 2 semestry; Filozofia – 2 semestry; Prawo Kościelne – 2 semestry; Archeologia Kościelna – 2 semestry; Śpiew Cerkiewny – 6 semestrów; Ćwiczenia praktyczne – 6 semestrów; przedmioty pedagogiczne – 6 semestrów; Logika – 2 semestry; z wyszczególnieniem metodologii pracy naukowej; Psychologia – 4 semestry; oraz lektoraty języka: greckiego, łacińskiego, rosyjskiego, angielskiego, cerkiewnosłowiańskiego, białoruskiego i ukraińskiego (fakultatywnie).

¹⁶ Zob. J. Maciuszko, *Dzieje ChAT latach 1954-1966*, [w:] *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*, Warszawa, 2005, s. 10.

istniał w ramach Uniwersytetu do 1939 r. nie powiódł się, gdyż ten pomysł napotkał ogromny opór ze strony władz politycznych. Można powiedzieć, że chęci i aspiracje kierownictwa Kościoła prawosławnego – o czym była mowa wyżej – przegrały w tym czasie w konfrontacji z systemem politycznym. Prof. Janusz Maciuszko w monografii z okazji 50-lecia Ch. A. T. napisał, że Kościoły i związki wyznaniowe, po 1945 r. mogły starać się między innymi, o prawo do edukacji na poziomie akademickim. Jednak „system polityczny reglamentował takie prawa dla różnych środowisk jako swoiste przywileje, lub co gorsza jako swoiste „wynagrodzenie” za bezkrytyczną postawę polityczną”¹⁷. Trzeba pamiętać, że Kościoły mogły otrzymać tylko tyle, ile skłonna byłaby przyznać im władza państwowa, z tym, że z góry było wiadomo, że te donacje zawsze dzieliły. Ale nawet na takie potraktowanie, jak pokazuje historia, w tamtym czasie nie zasługiwał Kościół prawosławny.

W okresie powojennym, Kościoły były postrzegane jako przeciwnik ideologiczny (a w konsekwencji również i polityczny). Z perspektywy władz państwowych, pozbawienie Kościołów prawa do działań naukowych, akademickich programów badań i nauczania było posunięciem racjonalnym. Uzyskano w ten sposób – jak myślano – znaczące osłabienie i z czasem szansę na eliminację przeciwnika. Przede wszystkim hamowano proces odnawiania kadr duchownych i naukowych. Dlatego też na początku lat pięćdziesiątych, w 1954 r., wydziały teologiczne istniejące dotychczas na polskich uniwersytetach, w ramach konfrontacji ideologicznej i politycznej zostały zlikwidowane. To działanie miało na celu osłabienie struktur, prestiżu i kadr Kościołów: rzymskokatolickiego, prawosławnego i ewangelickich.

W konsekwencji takich posunięć władz państwowych jesienią 1954 r. zapadły decyzje o powstaniu Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Warto wiedzieć, że Ch. A. T. mogła się również nazywać Akademia Eku-
meniczna. Mówiąc o powołaniu Akademii, należy wskazać na dwa niepublikowane dokumenty w tej kwestii. Uchwała Prezydium Rządu Nr 727/54 z dn. 26 października 1954 r. w sprawie organizacji studiów teologii chrześcijańskiej¹⁸ i Uchwała Rady Ministrów nr 728/54 z dn. 26 października w sprawie usamodzielnienia Wydziału Teologii Ewange-

¹⁷ *Tamże*, s. 11

¹⁸ Treść uchwały w: *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej*, dz. cyt., s. 99-100.

lickiej Uniwersytetu Warszawskiego¹⁹, która wchodziła z dniem powzięcia z mocą od 1 września 1954 r.²⁰ Pierwszy dokument stwierdza, że minister szkolnictwa wyższego zostaje zobowiązany do przekształcenia Wydziału Teologii Ewangelickiej UW w Chrześcijańską Akademię Teologiczną. Realizacja tej ostatniej Uchwał nastąpiła z dniem 16 listopada 1954 r., gdy Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego wystawiło dokument, że Ch. A. T. jest wyższą szkołą państwową.

Od 1957 r. w ramach Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej również Kościół prawosławny kształci swoich duchownych (i nie tylko) na poziomie studiów wyższych magisterskich. Zmiany w organizacji Ch. A. T., uwzględniające istnienie Sekcji Teologii Prawosławnej zostały formalnie ogłoszone w zarządzeniu Ministra Szkolnictwa Wyższego z dn. 30 lipca 1957 r.²¹ Utworzenie Sekcji Teologii Prawosławnej było możliwe dzięki działalności ówczesnego zwierzchnika Kościoła prawosławnego, metropolity Makarego, ks. Jerzego Klingera (już wówczas pracownika Ch. A. T. w Ewangelickiej Katedrze Wiedzy Nowotestamentowej) i wielu innych osób, szczególnie pracowników przedwojennego Studium Teologii Prawosławnej, którzy na fali „odwilży” 1956 r. podjęli starania o umożliwienie studiowania teologii prawosławnej na poziomie akademickim.

Obecnie Sekcja Teologii Prawosławnej Ch. A. T. kształci swoich studentów w sześciu Katedrach: Pisma Świętego Starego Testamentu, Pisma Świętego Nowego Testamentu, Prawosławnej Teologii Praktycznej, Historii Kościoła Powszechnego i Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych, Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej oraz Patrologii. W chwili obecnej w tych katedrach i katedrach intersekcyjnych z Kościoła prawosławnego pracuje jeden profesor, trzech doktorów habilitowanych, 12 doktorów, ośmiu magistrów.

Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim.

W latach 70 i 80, wśród młodzieży, znacznie wzrosło zainteresowanie życiem religijnym. Organizowane były spotkania z duchownymi,

¹⁹ Treść uchwały: *Tamże*, s. 101-102.

²⁰ Zob. J. Maciuszko, *art. cyt.*, s. 17.

²¹ Szerzej zob. M. Bendza, *Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1966-1989*, [w:] *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*, Warszawa, 2005, s. 31-81.

wspólne wyjazdy, obozy, konferencje. Przyszedł też czas na to, by zorganizować obóz ikonograficzny. Pierwsze kontakty ikonograficzne wiązały się z prawosławnym Kościołem w Finlandii, gdzie ikonografia przeżywała swój renesans dzięki prof. L. Uspienskiemu z Paryża. Pierwszy obóz ikonograficzny odbył się w lipcu 1983 na Św. Górze Grabarce. Obozy takie organizowane były do 1991 r. Doświadczenia zdobyte na obozach, szkoleniach i zajęciach ikonograficznych wskazywały, że również w Kościele prawosławnym w Polsce istnieje możliwość prowadzenia stałych zajęć czy też pracowni pisania ikony. Prawosławny Kościół w Polsce miał i ma wielkie zapotrzebowanie na ikony do wystroju nowych świątyń, uzupełnień i zmian w istniejących starych cerkwiach, jak również dla zaspokojenia potrzeb wiernych w ich duchowym życiu.

Dlatego też na wniosek i dzięki staraniom twórcy szkoły, który do dnia dzisiejszego pozostaje jej dyrektorem – ks. Leoncjusza Tofiluka – dnia 17 maja 1991r., metropolita Bazyli (Doroszkiewicz) powołał Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim. Jest to jedyna, tego typu, szkoła w Polsce. Głównym zadaniem Studium jest przygotowanie profesjonalnej kadry w dziedzinie tworzenia i zachowania prawosławnej sztuki sakralnej.

Studium Ikonograficzne jest niepubliczną szkołą artystyczną II stopnia. Jest wpisana do ewidencji niepublicznych szkół i placówek artystycznych prowadzonej przez Ministra Kultury i Sztuki. Szkoła posiada osobowość prawną na mocy ustawy o stosunku Państwa do PAKP. Organem prowadzącym jest Parafia św. Michała w Bielsku Podlaskim. Szkoła podlega Zwierzchnikowi Kościoła, a nadzór pedagogiczny nad działalnością szkoły sprawuje Minister Kultury i Sztuki. Podstawowymi formami kształcenia w Studium są: zajęcia lekcyjne, ćwiczenia, warsztaty artystyczne, praktyki zawodowe, zajęcia pozalekcyjne, oraz konsultacje indywidualne i zbiorowe. Warsztaty artystyczne obejmują trzy działy: ikonografia, pozłotnictwo i konserwacja. Studium stosuje obowiązujące w szkołach publicznych zasady oceniania, klasyfikowania i promowania słuchaczy ustalone przez Ministra Edukacji Narodowej.

Oprócz warsztatów z ikonografii, konserwacji sztuki sakralnej i pozłotnictwa oraz przedmiotów zawodowych takich jak rysunek, rysunek techniczny, malarstwo, architektura sakralna i technologia ikonografii prowadzone są także wykłady z przedmiotów ściśle teologicznych. Liczba słuchaczy waha się każdego roku w granicach 20 osób. Do chwili

obecnej Studium ukończyło 23 absolwentów, którzy mają błogosławieństwo Kościoła na samodzielne pisanie ikon.

W 2006 r., po raz pierwszy w okresie 15-u lat istnienia Studium, przyjęcia na pierwszy rok zostały zawieszane, ze względu na trudną sytuację finansową.

Owoce pracy bielskiego Studium Ikonograficznego są ikony znajdujące się w wielu miejscowościach w kraju i za granicą. Szkoła w całości zaprojektowała i wykonała ikonostas do nowej cerkwi w Gorzowie Wielkopolskim, ikonostas do kaplicy w Orli na Podlasiu, ikonostas do kaplicy Domu Pomocy Społecznej w Białowieży, ikony do ikonostasów cerkwi w Topolanach, w Supraślu, w Bielsku Podlaskim, w Szatałach.

Wszystko to świadczy o celowości utworzenia takiej szkoły, jak też i o jej wysokim poziomie nauczania.

Prawosławne Studium Psalmistów.

Postulaty o konieczności powołania takiej szkoły formułowała już Komisja ds. szkolnictwa cerkiewno-teologicznego w toku prac do Soboru Lokalnego Kościoła prawosławnego w Polsce. Powołanie takiej placówki oświatowej, było niezbędne, ponieważ o ile kadra duchownych została odbudowana i w miarę ustabilizowana, to śpiew cerkiewny – nierozzerwalny element prawosławnych nabożeństw – przez długi okres był niezauważalny. Większość chórów cerkiewnych, nie licząc oczywiście katedralnych i w większych miejscowościach, prowadzili przypadkowi ludzie. Najczęściej rekrutowali się z chórzystów o długoletnim stażu, lecz bez żadnego przygotowania muzycznego i teologicznego.

Ideę powołania dwuletniej pomaturalnej szkoły psalmistów sformułował i przedstawił metropolicie Bazylemu ks. prot. mgr Michał Niegierewicz, który zorganizował szkołę i jest jej dyrektorem do dnia dzisiejszego. Prawosławne Studium Psalmistów w Hajnówce zostało powołane dekretem metropolity Bazylego dn. 16. 09. 1996 r. Nr 193/LI/96.²²

Celem szkoły jest jak najlepsze przygotowanie słuchacza do służby w charakterze psalmisty-dyrygenta w naszej cerkwi.

²² Zob. ks. M. Niegierewicz, *Prawosławne Studium Psalmistów*, [w:] *Kalendarz Prawosławny 2002*, s. 179-181.

Zajęcia w Studium Psalmistów odbywają się cotygodniowo piątek, sobota (zajęcia teoretyczne 12 godz.) i niedziela (zajęcia praktyczne z chórem).

Oprócz warsztatów i przedmiotów muzycznych takich jak teoria i zasady muzyki, śpiew tonalny, solfeż i intonacja, podstawy dyrygentury prowadzone są również wykłady z przedmiotów teologicznych (Pismo Święte, Ustaw cerkiewny, liturgia i inne).

Do chwili obecnej studium ukończyło 32 osoby.

Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku.

Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku jest najmłodszą jednostką dydaktyczną służącą Kościołowi prawosławnemu.²³ Jest to katedra międzywydziałowa, bezpośrednio podlegająca rektorowi uniwersytetu. Katedra rozpoczęła swoją działalność 5 marca 1999 r. Siedziba Katedry znajduje się w budynku Centrum Kultury Prawosławnej przy ul. Św. Mikołaja 5. W Katedrze pracuje obecnie 5 pracowników naukowych. Kierownikiem Katedry jest Jego Eminencja metropolita ks. prof. dr hab. Sawa (Hrycuniak).

Katedra organizuje coroczne konferencje naukowe w miesiącu czerwcu. W tym roku odbyła się jedenasta taka konferencja. W ramach działalności dydaktycznej pracownicy Katedry prowadzili kursy doskonalące dla nauczycieli religii oraz zajęcia na podyplomowym studium teologii prawosławnej. Ponadto Katedra wydaje własne czasopismo naukowe „Elpis”, które jest kontynuacją czasopisma Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego wydawanego w latach 1926-1937 pod tym samym tytułem.²⁴ Ponadto Katedra Teologii Prawosławnej jest współorganizatorem Wszechnicy Kultury Prawosławnej, której dziewiąta edycja miała miejsce w tym roku.

²³ Zob. Ks. metropolita Sawa Hrycuniak, *Przedmowa*, „Elpis” 1 (14)/1999 s. 7-9: Dokumenty odnoszące się do utworzenia Katedry Teologii Prawosławnej w Uniwersytecie w Białymstoku, w: *Tamże*, s. 11-19; Przemówienie Jego Eminencji Księdza Metropolity Sawy, na uroczystości inauguracji działalności Katedry Teologii Prawosławnej, w: *Tamże*, s. 21 –26. Także <http://www.uwb.edu.pl/prawoslawie>.

²⁴ Od początku istnienia Katedry Teologii prawosławnej ukazało się czternaście numerów czasopisma „Elpis”

Katecheza

Edukacja religijna, a więc katechizacja stanowi w działalności misyjnej Kościoła jeden z podstawowych priorytetów Jego działań. Zapis w tej kwestii odnajdujemy w dwóch podstawowych aktach prawnych regulujących funkcjonowanie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego²⁵.

Do 1990 r. katecheza odbywała się tylko w parafiach. Jednak w wyniku zaistniałych przemian społeczno-politycznych w roku 1990 podjęto decyzję o przywróceniu nauczania religii w państwowych placówkach oświatowych.

W chwili obecnej nauczanie religii w szkołach publicznych regulują:

- ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 95, poz. 425),

- ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz. U. Nr 66, poz. 287),

- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. (Dz. U. Nr 36, poz. 155) w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych.

W tym miejscu zaznaczyć należy, że Kościół prawosławny w swojej pracy edukacyjnej odwoływał się zarówno do dorobku z zakresu dydaktyki zarówno do osiągnięć okresu międzywojennego²⁶, jak też i powo-

²⁵ Statut Wewnętrzny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego § 37 ust. 1, 2, 3. [za:] W. Wysoczański, M. Pietrzak, *Prawo Kościołów i związków Wyznaniowych Nierzyskokatolickich w Polsce*, Warszawa, 1997, s. 46 i ustawa z 04. 07. 1991 o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej Polskiej, rozdział 2, art. 15. 1 oraz art. 15.2. [za:] W. Wysoczański, M. Pietrzak, *Prawo Kościołów i związków Wyznaniowych Nierzyskokatolickich w Polsce*, Warszawa, 1997, s. 46.

²⁶ W latach 1918-1939 z błogosławieństwa metropolity Dionizego wydano szereg propozycji z zakresu edukacji religijnej najmłodszych wiernych, dzieci. Oto niektóre z nich: *Bogomatier, połnoje opisanije Jeja ziemnoj żyzni*, [red.] Pierietruchin I., Warszawa, 1930; *Filariet mitropolit, Prawosławnyj Katichizis*, Warszawa, 1930; *Katiechieziczeskije Biesiedy*, [red.] Je. O. Czierwianowski, Warszawa, 1929; *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Warszawa, 1938; *Swiaszczennaja Istorija Nowago Zawieta, [4 izdanije isprawlennoje i dopolniennoje, uczebnik dla III klasa siemiklasnych szkół]*, Warszawa, 1935; *Uczebnik po Zakonu Bożuju dla pierwago klasa siemiklasnych narodnych szkół [izdanije tretije, isprawliennoje i dopolniennoje]*, Warszawa, 1929.

jennego. W oparciu między innymi o te materiały Kościół mógł podjąć się nauki religii początkowo w salach katechetycznych znajdujących się bezpośrednio przy parafii, bądź w wyodrębnionych punktach katechetycznych, a następnie w szkołach.

W wyniku procesu nauczania uczniowie, pracując pod kierunkiem nauczyciela, osiągają w mniejszym lub większym stopniu cele kształcenia wyznaczone przez program. Zdobywają wiadomości, umiejętności, nawyki, przyswajają sobie określone poglądy, przekonania i postawy i wdrażają się do samokształcenia.

Powrót katechezy do szkoły w pewnym stopniu zweryfikował istniejące programy nauczania religii i przyczynił się do ich modyfikacji. Reforma systemu oświaty, a zwłaszcza powołanie do życia nowego etapu szkolenia – nauki dzieci w wieku przedszkolnym postawiły przed naszym Kościołem konieczność stworzenia nowych programów. Takie programy, spełniające standardy współczesnego nauczania, zostały stworzone w roku 1999 i 2002.

Po 1991 r., dzięki decyzjom władz Kościoła oraz staraniom i zaangażowaniu wielu ludzi udało się doprowadzić poziom katechezy do wzorcowych standardów. Dzięki szkołom, o których wyżej była mowa, udało się wykształcić ponad trzystu katechetów obecnie prowadzących naukę religii w szkołach publicznych i parafiach.

* * *

Historię szkolnictwa prawosławnego w okresie powojennym możemy podzielić na pewne okresy. Bezpośrednio po wojnie władze państwowe przez wiele lat skutecznie blokowały powołanie do życia jakiegokolwiek placówki edukacyjno-teologicznej, która byłaby w stanie, chociaż w stopniu podstawowym zaspokoić potrzeby i oczekiwania Kościoła. Niemniej jednak ogromne starania ze strony zwierzchników Kościoła spowodowały utworzenie najpierw Prawosławnego Seminarium Duchownego a następnie sekcji prawosławnej Ch. A.T. Po pokonaniu jednego problemu, natychmiast pojawiły się inne. Brak środków na utrzymanie szkół, brak odpowiednio wykształconej kadry, trudności i natury organizacyjnej utrudniały nie tylko rozwój, ale i często normalne funkcjonowanie szkół kościelnych. Jednak mimo wielu przeciwności, wewnętrznych i zewnętrznych, szkoły wypełniały swoje podstawowe cele. Można mieć oczywiście wątpliwości, czy wszystkie możliwości zostały wykorzystane,

czy szkolnictwo, jako jedna z najważniejszych dziedzin działalności Kościoła, znajdowało należyte zainteresowanie wśród hierarchii i wiernych. Jednak czas, jak i osiągnięcia pokazują, że Kościół w miarę swoich możliwości starał się czynić i obecnie czyni wiele w dziedzinie szkolnictwa kościelnego.